

Rapport

UPPLANDS VÄSBY VILUNDA 1:320 VÄSBY MEDBORGARHUS

Antikvarisk förundersökning och analys av kulturvärden

2023-05-16

Uppdrag: 334841 Upplands Väsby, Medborgarhuset,
kulturmiljöutredning

Titel på rapport: Upplands Väsby Vilunda 1:320, Väsby
Medborgarhus, antikvarisk förundersökning och
analys av kulturvärden

Status: Slutrapport

Datum: 2023-05-16

Medverkande

Beställare: Upplands Väsby kommun

Kontaktperson: Shirin Akrawi, AB Väsbyhem

Konsult: Mattias Libeck, Libeck Antikvarie

Uppdragsansvarig: Hélène Svahn Garreau

Kvalitetsgranskare: Hélène Svahn Garreau

Revideringar

Revideringsdatum: Revideringsdatum.

Version: Version.

Initialer Initialer.

Uppdragsansvarig Hélène Svahn Garreau

Datum: 2023-05-16

Handlingen granskad av: Hélène Svahn Garreau

Datum: 2023-05-16

Innehållsförteckning

Inledning	4
Bakgrund och syfte	4
Metodik	5
 Förutsättningar	 6
Gällande detaljplan	6
Tidigare utpekanden	6
Riksintresse för kulturmiljövård	6
Fornlämningar	6
 Historik	 7
Medborgarhus	7
Från Väsby station till Kulturhuset Vega	8
Byggnadshistorik	22
 Byggnadsbeskrivning	 25
Närmiljön	25
Exteriör	27
Interiör	31
 Kulturvärden.....	 43
Värdebärande karaktärsdrag	44
Samlad bedömning	44
 Källförteckning.....	 46
Arkiv	46
Informanter	46
Skriftliga källor	46

Inledning

Medborgarhusets placering i Upplands Väsby. Lantmäteriet.

Bakgrund och syfte

Tyréns har av Upplands Väsby kommun fått i uppdrag att utföra en antikvarisk förundersökning och analys av kulturvärden för Väsby Medborgarhus i Upplands Väsby, med anledning av pågående arbete med ny detaljplan för Vilunda 1:320 och del av Vilunda 1:548. Medborgarhuset stod klart 1962 och har bland annat använts för biovisning, danskvällar, bank, restaurang, och konditori. Sedan 2018 står byggnaden tom.

En antikvarisk förundersökning är ett dokument att använda inför planläggning samt vid projektering av planerade förändringar. Syftet med undersökningen är att utreda fastighetens historiska utveckling, nuvarande karaktär och dess kulturhistoriska värden. Undersökningen är förutsättningslös och tar således ingen hänsyn till någon föreslagen åtgärd.

Platsbesök genomfördes den 21 april 2023. Byggnaden har undersökts såväl ut- som invändigt. Vid den invändiga undersökningen har ficklampa använts i mörka utrymmen som biosalongen och källaren då byggnaden idag saknar fungerande belysning. Fotona i rapporten är, om inget annat anges, tagna av Mattias Libeck, Libeck Antikvarie.

Metodik

Förundersökningen har utförts av byggnadsantikvarisk kompetens. Den bygger på befintligt kunskapsunderlag, fältbesiktning, arkiv- och litteraturstudier.

Inledningsvis sammanställs förutsättningar såsom gällande plan, utpekanden och aktuell lagstiftning. Därefter beskrivs historik och de skeenden som utgör grunden till de fysiska uttryck och funktioner som präglar miljön idag. Slutligen beskrivs byggnadernas kvaliteter och värden som är betydelsefulla att ta hänsyn till vid förändring och utveckling av området.

Utredningens metodik tar stöd i Riksantikvarieämbetets plattform Kulturhistorisk värdering och urval (2015) och Boverkets föreskrifter och allmänna råd (BFS 2016:6, 1:2213).

Enligt plattformen kan kulturhistoriskt värde definieras enligt följande:

"Kulturhistoriskt värde består i de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag".

PLAN- OCH BYGGLAGENS ÅTTONDE KAPITEL

I plan- och bygglagens åttonde kapitel behandlas bland annat befintlig bebyggelse. Där föreskrivs förbudet mot förvanskning, kravet på underhåll och kravet på varsamhet.

PBL kap 8 § 13: "En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas."

PBL kap 8 § 14: "Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt. Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras."

PBL kap 8 § 17: "Ändring av en byggnad (...) ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden."

Förutsättningar

Del av gällande detaljplan för Medborgarhuset, plan 265. Upplands Väsby kommun.

Gällande detaljplan

För fastigheten gäller detaljplan 265 som vann laga kraft den 26 juni 2001. Planen omfattar Medborgarhuset och i stora delar senare tillkommen bebyggelse öster om Medborgarhuset. I planen är Medborgarhuset betecknat med användningsbestämmelsen C som innebär samlingslokaler, handel och dylikt. Planen medför inget skydd av kulturvärden.

Tidigare utpekanden

Några tidigare utpekanden är inte kända.

Riksintresse för kulturmiljövård

Medborgarhuset ligger inte inom riksintresseområde för kulturmiljövården.

Fornlämningar

Inom området finns inga kända fornlämningar.

Historik

Medborgarhus

Medborgarhusen växte fram parallellt med Folkets Hus. Medan Folkets Hus var knutna till arbetarrörelsen, uppfördes och drevs medborgarhusen som regel i kommunal regi. Till skillnad från Folkets hus skulle medborgarhusen vara allaktivitetshus, öppet alltid för alla. Kultur, nöje och bildning var de tre viktigaste funktioner som medborgarhusen delade med och i viss mån övertog från Folkets Hus. Medborgarhusen slog igenom på 1940-talet.

Medborgarhuset på Södermalm i Stockholm, invigt år 1939, blev ett av de första. Enskilda föreningar kunde hyra lokaler i Medborgarhuset, men ansvaret för lokalerna var kommunens. En debatt i tiden rörde frågan om vem som skulle stå för allmänna samlingslokaler: stat, kommun eller föreningslivet. För Folkets Hus-rörelsen var det viktigt att motsvarande anläggningar skulle ägas och drivas av föreningslivet. I praktiken förekom blandformer av ägande och drift. Kommunen kunde äga Medborgarhuset, medan driften sköttes av en Folkets Hus-förening. Andra parter än kommunen kunde också ingå som delägare, exempelvis föreningar och politiska partier.

Från 1940-talet kom begreppet grannskapsförorter på modet inom stadsplaneringen. I vissa fall blev Medborgarhuset nu ett sätt att skapa ett "Community center", d v s en centralpunkt inom grannskapsförorten. Medborgarhuset blev i detta perspektiv ett allaktivitetshus. Medborgarhusen kom senare också att knytas till stadskärnornas omvandling (sanering) från 1960-talet. Allaktivitetstanken var alltjämt stark och Medborgarhusen kunde inrymma såväl biografer, festvåning, danslokaler, möteslokaler, stadsbibliotek och restauranger. Ibland inrymdes även kommunala funktioner.

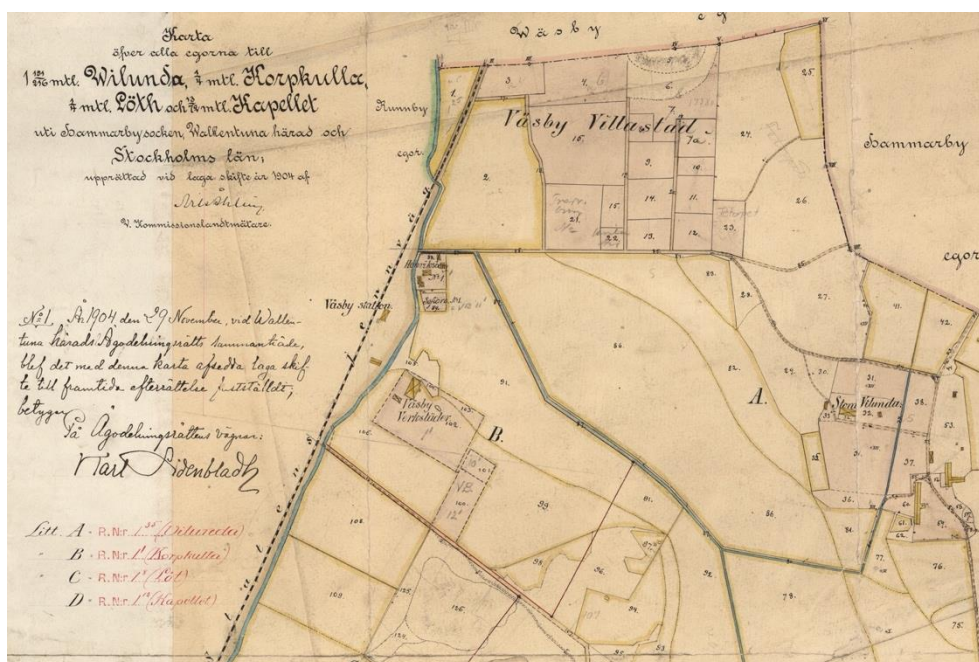
I Stockholmsområdet har det utöver medborgarhuset på Södermalm funnits ett flertal andra Medborgarhus, bland annat i Bromma/Alvik (1941), Vällingby (1956), Hägersten (1957) och Kärrtorp (1961). Ute i landet har det funnits Medborgarhus i bland annat Säfle (1965), Örebro (1965) och Eslöv (1957). De båda sistnämnda är idag skyddade som byggnadsminnen enligt kulturmiljölagen (KML).

Från Väsby station till Kulturhuset Vega

Tre socknar och en järnvägsstation

Dagens Upplands Väsby omfattar de tre socknarna Ed, Hammarby och Fresta vilka från år 1862 utgjorde tre självständiga så kallade landskommuner. Vid kommunreformen 1952 slogs de tre landskommunerna samman och bildade Upplands Väsby landskommun vars namn ändrades till Upplands Väsby kommun i samband med kommunreformen 1971.

Upplands Väsby var under 1800-talet helt präglad av jordbruk. Ett första steg mot dagens tätort togs när Norra stambanan drogs genom området vid mitten av 1800-talet. År 1865 uppfördes ett stationshus i Eds socken, vid gränsen till Hammarby socken. Stationen fick namnet Väsby. Järnvägen och det nya stationshuset medförde emellertid ingen omedelbar förtätning av bebyggelsen i närområdet. Det var först i början av 1900-talet som utbyggnaden tog fart.

Laga skifteskarta upprättad 1904 som visar Väsby station, Väsby Verkstäder och Stora Vilunda. Lantmäteriet.

Stora Vilunda och en framväxande industri

Upplands Väsby samhälle växte fram på gården Stora Vilundas ägor, direkt öster om Väsby järnvägsstation. 1903 blev disponenten Anton Tamm ägare till Stora Vilunda och i samband med det anlade Tamm Väsby Verkstäder (sedermera Svenska Metallverken). Tamm var vid tiden nybliven VD vid AB Optimus i Stockholm, med tillverkning av fotogenkök och blåslampor. Den nya industrin i Väsby, belägen strax intill järnvägen, skulle leverera komponenter till bland annat Optimus. Med tiden blev "Messingen" det lokala namnet på fabriken. Fem år senare, 1908, flyttades Optimus till en nybyggd fabrik i Upplands Väsby och ett område beläget strax söder om Väsby Verkstäder. De båda verkstadsindustrierna var under lång tid betydande arbetsgivare i Upplands Väsby. 1983 flyttade Optimus till Gnosjö och 1991 upphörde den sista kvarvarande verksamheten vid Väsby Verkstäder.

Väsby brukssamhälle

Väsby fick snart karaktär av brukssamhälle. Företagen gav arbete, de ägde mark och bostäder, de hjälpte de anställda som ville skaffa eget med tomt och lån för bygghusen, de hade en viss social funktion och styrde och ställde med samhället i stort. Tamms efterträdare som Optimus VD och snart även för Väsby Verkstäder, Gilbert Otterström, var högst delaktig i lokalsamhället som kommunalnämndens ordförande under många år.

Som en följd av de båda industrietableringarna kom Stora Vilundas marker vidare att exploateras för bostadsbebyggelse. Närmast fabriken byggdes arbetarnas bostäder i form av små villor. I företagets egen regi uppfördes flerfamiljshus med lägenheter som hyrdes ut till de anställda. År 1910 upprättades en stadsplan för Väsby Villastad av vilken större delen kom att förverkligas.

Fram till första världskrigets utbrott upplevde Väsby en byggrusch. Huvuddelen byggdes av Väsby Verkstäder och Optimus. 1920 uppskattades antalet invånare i Väsby Villastad till runt 1300 personer. Folkmängden låg därefter ganska fast fram till andra hälften av 1940-talet då antalet ökade igen.

Flygfoto taget ca 1940 med Norra stambanan till vänster, Optimus mitt i bilden och de öppna gården uppe till höger där senare större flerfamiljshus liksom Väsby Medborgarhus uppfördes. Foto ur: Upplands Väsby, Kulturhistoriska miljöer (1988).

En förändrad stadsbild

Merparten av de flerbostadshus som fanns i samhället vid mitten av 1940-talet hade byggts och ägdes av företagen. En akut bostadsbrist resulterade i att företagens dominerande roll vad det gällde bostadsförsörjningen hävdades och ansvaret övertogs av kommunen. I februari 1946 inrättades AB Upplands Väsby bostäder, sedermera Stiftelsen Upplands Väsby Hyresbostäder, föregångaren till kommunala bostadsstiftelsen Väsbyhem.

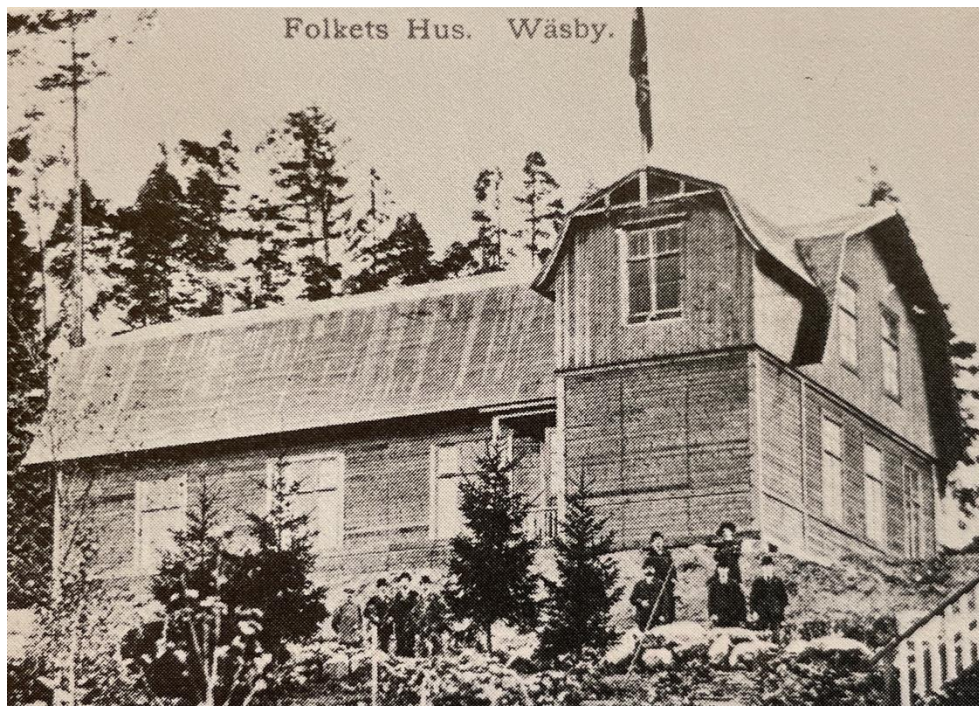
År 1947 kom en ny byggnadslag som gav kommunerna ökade befogenheter samtidigt som kraven på planläggning av tätbebyggelse skärptes. År 1951 upprättades en generalplan för Hammarby kommun, vilket var en reaktion mot den av riksdagen beslutade kommunreformen. Generalplanen fastställdes aldrig men kom att ligga till grund för de detaljplaner med åtföljande utbyggnad som kom till stånd under 1950-talet och början av 1960-talet. Utbyggnaden kom att inriktas på främst flerbostadshus och grupphusbebyggelse. På 1960-talet upprättades en generalplan för Upplands Väsby som innebar en förtätning av befintlig tätort eller i utbyggnad i direkt anslutning till den.

Bostadsbyggande i större skala kom i gång först sedan Stiftelsen Upplands Väsby Hyresbostäder bildats på hösten 1948. Omkring 1950 uppfördes ett flertal större flerfamiljshus runt Centralvägen, byggnader som präglar området än idag.

Kommuncentrum

Den nya storkommunen saknade ett egentligt centrum. Placeringen och utformningen av ett affärscentrum började utredas och planeras på 1960-talet. Det var naturligt att man tänkte sig ett centrum förlagt till området nära järnvägsstationen, där redan en koncentration av detaljhandel uppstått. I området fanns också från 1962 Medborgarhuset och viss obebyggd mark fanns i reserv inom denna del av samhället. Under utredningsskedet konstaterade man dock att centrum ur trafiksynpunkt lämpligen placerades längre bort från järnvägsstationen till det s.k. Vilunda gårde där det fanns tillräckligt med utrymme.

I den generalplan för Upplands Väsby vid mitten av 1960-talet fastslogs att centrum skulle förläggas till Vilunda gårde. Centrumanläggningen med tillhörande bostadsområdet färdigställdes 1972.

*Väsby Folkets Hus som det såg ut i samband med invigningen 1909.
Foto ur: Väsbyminnen (1985).*

Arbetarrörelsen och Folkets Hus

År 1906 bildades Svenska Järn- och Metallarbetarförbundet avdelning 124 på Väsby Verkstäder. Samma år bildades Kooperativa Föreningen Enighet som byggde sin egen Konsumaffär. Vid samma tid föddes tanken om ett Folkets Hus, för möteslokaler åt de olika föreningar som fanns i området. 1907 bildades en Folkets Hus-förening och året därpå förvärvades mark av Anton Tamm. Med hjälp av medlemmar som arbetade efter arbetstid uppfördes ett Folkets Hus, beläget vid Kullavägen. Invigning skedde i oktober 1909 med Hjalmar Branting som invigningstalare. En vaktmästare anställdes som skulle sköta huset och stå för uthyrning av lokalerna.

Folkets Hus-föreningen hyrde ut till olika klubbar och föreningar. Bland "fasta hyresgäster" fanns Järn- och Metallarbetarförbundets avdelning 124, Optimus Verkstadsklubb, Socialistiska Ungdomsklubben, Templet 1594 Hammarby och Logen 476 Signalen. Andra som hyrde var olika amatörteatersällskap. Byggnaden nyttjades även för föredrag och konserter samt danskvällar. Åren 1918-1920 bedrevs stumfilmsvisning i Folkets Hus genom "ambulerande biografägare". Hösten 1920 inköptes en egen biografmaskin. Tio år senare köptes ljudfilmsapparat.

Tanken om ett nytt Folkets Hus

Redan år 1928 inleddes diskussioner om ett nytt Folkets Hus och en insamling för dess genomförande påbörjades. Därefter följde många turer som ledde till att det skulle dröja över 30 år innan ett nytt Folkets hus stod klart. Detta har beskrivits ingående i boken *Väsbyminnen* (1985).

Mer konkret blev planen på ett nytt Folkets Hus när föreningen 1935 tillsatte en byggnadskommitté som skulle svara för att nödvändiga byggnadshandlingar togs fram. Marken skulle förvärvas av Konsum. I början av 1937 fanns färdiga skisser på ett Folkets Hus med källare, biograf, en mindre samlingslokal och vaktmästarbostad. Bygget sköts emellertid upp på grund av höga virkespriser och därtill föreslogs en annan placering vilket innebar att ritningarna behövde ändras.

Från Folkets Hus till Medborgarhus

År 1938 framhöll man från borgerligt håll att Folkets Hus-föreningens namn borde ändras till Föreningen Väsby Medborgarhus. Förslaget gick igenom efter en omröstning och året därpå fastställdes nya stadgar för Föreningen Väsby Medborgarhus. Vid samma tid övergav byggnadskommittén tanken om att köpa mark av konsum och förhandlade i stället med Optimus.

Ett tungt vägande skäl för namnbytet var att Optimus kunde tänka sig att skänka en tomt för ändamålet förutsatt att namnet ändrades. Optimus dåvarande VD Axel Elfström hade också förhört sig om hur huset skulle drivas. Som Medborgarhus där alla organisationer hade möjlighet att hyra lokal skulle det vara lättare att få stöd från kommunen och industrierna. Kommunens stöd var också ett starkt bidragande skäl till namnbytet, stora bidrag utlovades mot att föreningen bytte namn.

Stillestånd under krigsåren

I februari 1939 träffades ett avtal om den nya tomten och nya ritningar togs för ett hus med bland annat stor och liten sal, styrelserum, kontor, vaktmästarbostad och i källaren en danslokal samt kafé med kök. Tomten var belägen i korsningen Björkvallavägen och Väsbyvägen. I augusti var både arkitekt och byggmästare kontrakterade för bygget. Projektet var dock redan från början ekonomiskt ansträngt. Efter att andra världskriget brutit ut i slutet av september 1939 steg räntorna och materialpriserna mycket snabbt. Arbetet med grunden påbörjades men efter att byggmästaren valt att säga upp sitt kontrakt stoppades bygget.

Nya tag

Först i krigets slutskede, år 1944, tog planeringen av det nya Medborgarhuset åter fart och en ny modell för den nya byggnaden togs fram. Det skiljde sig från 1939 års förslag både i fråga om storlek och läge. 1947 fanns ett nytt förslag med ritningar och programhandlingar färdiga. Än en gång hade huset fått en ny placering. Länsarbetsnämnden, som ansvarade för arbetsmarknadspolitiska åtgärder, lämnade dock inte det byggnadstillstånd som krävdes för att arbetet skulle kunna påbörjas. Byggnadskvoten ansågs var uppnådd och projektet fick invänta ett gynnsammare läge.

Ett Medborgarhus vid Centralvägen

Vid 1950-talets början kom placeringen av Medborgarhuset att åter att ändras, bland annat som en följd av en ny stadsplan för Hammarby kommun. År 1953 beslutade styrelsen om en placering vid Centralvägen. Föreningen disponerade stora ekonomiska bidrag från både kommunen och ortens stora industrier. Tidigare ritningar kunde dock inte användas och stadsarkitekten Nils Rasing, som erhållit sin tjänst två år tidigare, fick uppdraget att utarbeta ett nytt förslag. Året därpå kunde det nya förslaget presenteras. Byggnaden inrymde bland annat två större och tre mindre salar, serveringslokaler, biograf, hobbylokaler samt lokaler för bageri, konditori, bibliotek, apotek, bank och bostadslägenhet. Ritningarna fastställdes 1955 men i väntan på bygglov fortsatte diskussionen om utformningen av lokalerna och en samordning mellan kommunens och de lokala föreningarnas behov av lokaler.

År 1959 ändrades stadsplanen och byggnaden flyttades ett hundratal meter i planen. I augusti samma år hade Rasing ett nytt förslag till Medborgarhus färdigt vilket väsentligt skiljde sig från det tidigare. Förslaget väckte en del missnöje och i september presenterades ett nytt bearbetat förslag. I juni 1960 erhöles statligt byggnadslov och i oktober antogs byggnadsfirman konstruktör som generalentreprenör. Bygget drogs igång.

Flygbild tagen ca 1960. Arbetet med Medborgarhuset var ännu inte påbörjat. Lantmäteriet.

Flygbild tagen omkring 1975. Medborgarhuset var uppfört. Stora förändringar kan skönjas i området öster om Medborgarhuset. Lantmäteriet.

*Flygfoto taget 1966. Bilden är beskuren. Foto: Ahrenbergsflyg.
Stockholms läns museum.*

Medborgarhuset byggs

Initialt omfattade projektet tre etapper, med tre byggnader placerade runt en öppen plan på Centralvägen 7. När etapp ett närmade sig klar var dock pengarna slut. Att endast första etappen kunde byggas var något styrelsen var förberedd på. Byggnaden som uppfördes omfattade bland annat konditori, kiosk, biograf, fyra salar, restaurangkök och barservering. I det första förslaget fanns det även lokaler för IF Metall och ABF, bibliotek, apotek, tandläkarmottagning m.m. men dessa lokaler låg nu i etapp två och tre. I de senare etapperna skulle fler lokaler för uthyrning till föreningar och organisationer anordnas, men någon fortsättning kom aldrig till stånd.

Den 6 april 1962 togs lokalerna i bruk utan vidare ceremonier. Då öppnades även barserveringen och verksamheten med lunchservering. Biografen togs i bruk den 7:e april med filmen "Änglar finns dem" med bland annat Jarl Kulle och Christina Schollin i rollerna. Samma dag anordnades även dans i den så kallade B-salen. Upplands Väsby kommunfullmäktige sammanträdde i Medborgarhuset för första gången måndagen den 18 juni. Föreningarna stod i kö för att få hyra lokaler. Landstinget, Försäkringskassan och Metallverkens Fritidsnämnd hörde till dem som fick hyra mindre lokaler för sin verksamhet. Uppslutningen till Medborgarhuset var under den första tiden stor, från industrierna, Konsum, Stiftelsen Väsbyhem bland annat. Lions Club gav stora bidrag till utsmyckning, bland annat ett konstverk i mosaik i övre foajén samt flaggstänger.

Verksamhet över ett halvt sekel

Genom sitt centrala läge i anslutning till ortens centrum har Medborgarhuset varit en populär mötesplats och arena för olika kulturaktiviteter. Under lång tid var dans och biovisning bärande verksamheter i Medborgarhuset. Danserna har utgjorts av både dansbandskvällar med turnerande dansbandsorkestrar och discokvällar riktade till en yngre målgrupp. Biografen har också använts för teater och olika framträdanden. Vidare har byggnaden nyttjats för personalfester, bingo, borgerliga vigslar, bokkafé m.m. I bottenplanet fanns under det under de första åren restaurang och bank. Restaurangen ersattes efter en tid av ett gatukök som senare omvandlades till en pizzeria. Direkt till höger om entrén fanns till en början en kiosk med lucka ut mot gatan. Senare fanns det en kiosk i anslutning till gatuköket. Den mest långlivade verksamheten blev Väsby Nya Konditori med tillhörande bageri, som fanns med från början till slut.

Foto taget i ett tidigt skede. Rolands Storms Bildsamling.

Diabild tagen 1966 (Hugo Sabel). Roland Storms bildsamling.

Vykort som visar Medborgarhuset omkring 1975. Tidigare restaurang var nu ersatt av ett gatukök och banken hade fått större lokaler. Roland Storms bildsamling.

Foto taget 1975 i riktning mot Väsby station. Roland Storms bildsamling.

Redan från början rådde det brist på uthyrningslokaler. 1977 påbörjades ett arbete för att få fram medel till en renovering av Medborgarhuset (runt samma tid återtog namnet Folkets Hus för byggnaden). Det fanns krav på nya och ändamålsenliga lokaler för föreningslivet i kommunen. Ett lokalprogram för upprustning och tillbyggnad togs fram. 1984 fanns långt gångna planer, alla handlingar var klara för beslut. I projektet ingick en utbyggnad för bland annat lokaler för bank, landsting och arbetsförmedling. I sista stund drogs sig landstinget ur och projektet sköts upp.

Vissa förändringar skedde senare i början av 1990-talet då byggnadens bland annat byggdes till på baksidan för soprum, kontor och personalutrymmen och verksamhetslokalerna i markplanet byggdes om. Samtidigt genomfördes vissa renoveringsåtgärder.

En tid efter att Medborgarhuset invigts sattes det upp en skylt på fasaden med texten "Medborgarhuset". Senare ersattes denna av en skylt med texten "Folkets Hus". Under de sista åren var byggnaden skyltad med texten "Kulturhuset Vega" som är en kommunal verksamhet inriktad mot ungdomar i tonåren. Verksamheten pågick i Medborgarhuset under åren runt 2010 och omfattade bland annat musik- och dansstudios. Vid någon tidpunkt övergick byggnaden till Upplands Väsby kommuns ägo. När detta skedde är inte känt.

Successiv avveckling

Både danskvällarna och biovisningarna blev med tiden färre, som en del i en allmän utveckling i landet där antalet spelställen för dansbanden minskade och de små biograferna tvingades lägga ner. Biografen hade svårt att hävda sig i konkurrensen från biografer i centrala Stockholm eller i närliggande orter med ett större filmutbud och modernare salonger. Med minskad lönsamhet var man tvungen att dra ner på verksamheten för att slutligen upphöra helt 2012. Ett par år senare upphörde biografens funktion som teaterscen.

Under senare delen av 2000-talet fanns det tankar om en större om- och tillbyggnad av Medborgarhuset för bland annat bibliotek. Men finanskrisen vid årtiondets slut medförde att de tankarna lades på is. Omkring samma tid beslutade kommun att en ny gymnasieskola skulle byggas. Lösningen blev ett multifunktionshus som även skulle inrymma bibliotek, kulturskola, en danssal och en konsertlokal. Byggnaden förlades till det tidigare industriområdet Messingen där de gamla industribyggnaderna revs 2009. Med den nya anläggningen förlorade Medborgarhuset något av sin tidigare funktion i kommunen.

Tomma lokaler och ägarbyten

Marken vid Messingen förvärvades genom en bytesaffär med byggföretaget Peab. Affären ledde sedermera fram till att PEAB 2013 blev ägare till Medborgarhuset. När Peab övertog fastigheten sades hyresgästerna upp. Ambitionen var att fastigheten skulle planläggas för bostads- och centrumändamål. I början av 2018 flyttade den sista verksamheten, Väsby Nya Konditori, ut från Medborgarhuset som sedan dess stått tomt.

Då planläggningen drog ut på tiden och byggnaden hade börjat förfalla beslutades så småningom att det kommunala bostadsbolaget Väsbyhem skulle ta över fastigheten i utbyte mot annan mark, en affär som blev klar i slutet av 2022. Väsbyhem har sedan dess arbetat för en ny detaljplan för att kunna utveckla fastigheten med nya bostäder och verksamhetslokaler.

Huvudentrén till Medborgarhuset i april 2023.

Byggnadshistorik

1960 – Ansökan om bygglov lämnades in i september 1960. Bygglov beviljades den 9 januari året därpå.

1961 – Väsby Nya Bageri & Konditori ansökte om tillstånd att sätta upp en skylt i augusti 1961. Varje enskild verksamhet ansvarade för sin skylt.

1962 – Medborgarhuset invigdes.

1965 – Nu avsåg man att sätta upp fem flaggstänger utmed Centralvägen.

1967 – Ombyggnad av restaurangköket i bottenvåningen som var underdimensionerat. Vid samma tid ska det ha vidtagits åtgärder för en förbättrad ventilation i biograflokalen.

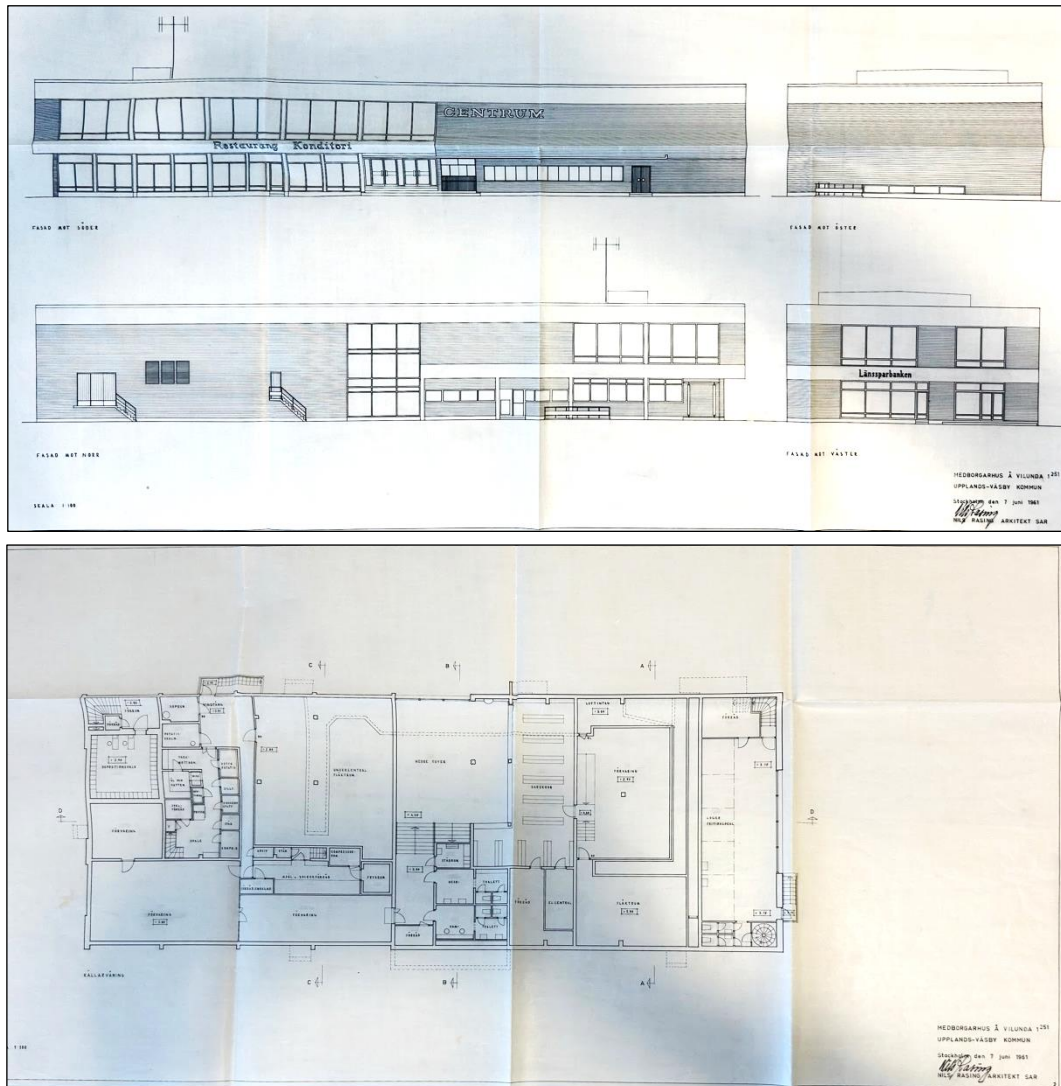
1972 – Ombyggnad för kiosk och gatukök som placerades i en del av de tidigare restauranglokalerna. De nya ytterväggarna, med luckor ut mot Centralvägen, drogs in från tidigare fasadliv och framför anordnades en ny trappa. I samma veva förefaller banklokalen på västra gaveln ha utvidgats och ingången flyttats mot Centralvägen.

1985 – Ombyggnad för gatukök och närbutik. En ny entrédörr ut från gatan tillkom.

1989 – Ritningar upprättades för en om- och tillbyggnad. Nu tillkom en större tillbyggnad i två våningar på gårdssidan med soprum, kontor och personalutrymmen. Vidare skedde utbyggnader mot väster och mot söder för nya vindfång och utvidgade lokaler. På ritningarna redovisas konditori i den tidigare banklokalen och pizzeria i det tidigare gatuköket. Utvändigt fick byggnaden nya fönster- och dörrpartier. Invändigt skedde vissa ombyggnader för konditoriets och pizzerians räkning liksom av publika toaletter i anslutning till det centrala trapphuset. Troligen skedde vid den här tiden också en upprustning av de stora salarna på andra våningen. I den yttre miljön skedde en påtaglig förändring på ytan mellan Medborgarhuset och Centralvägen, med förhöjd marknivå, nya trappor och trädplanteringar. Sommaren 1991 tycks arbetena ha varit genomförda.

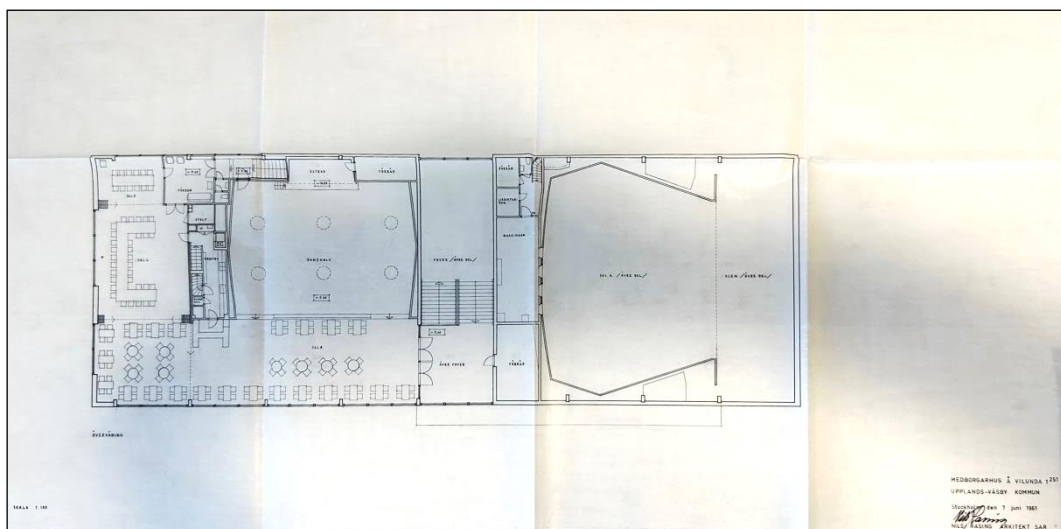
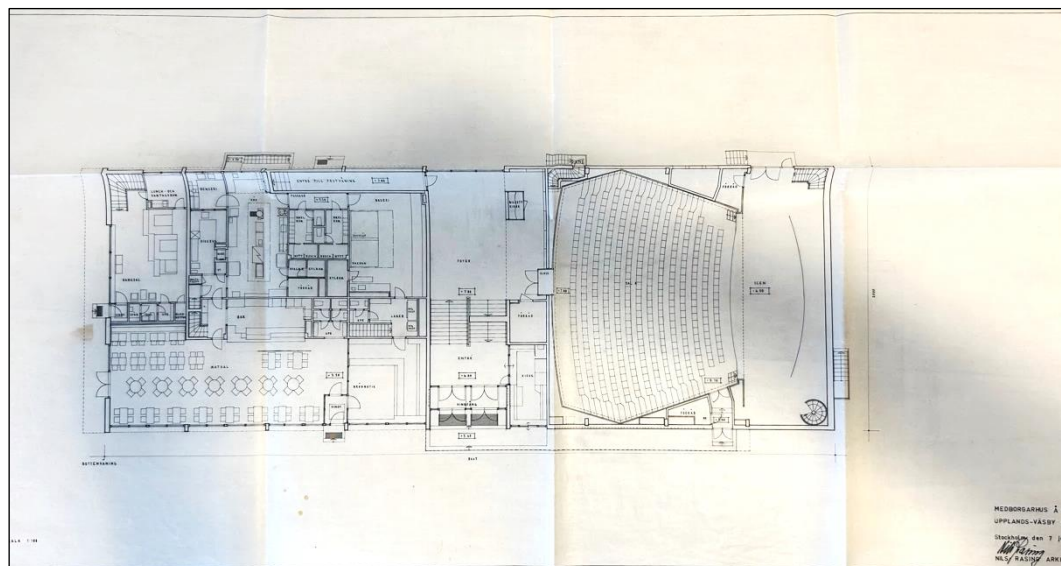
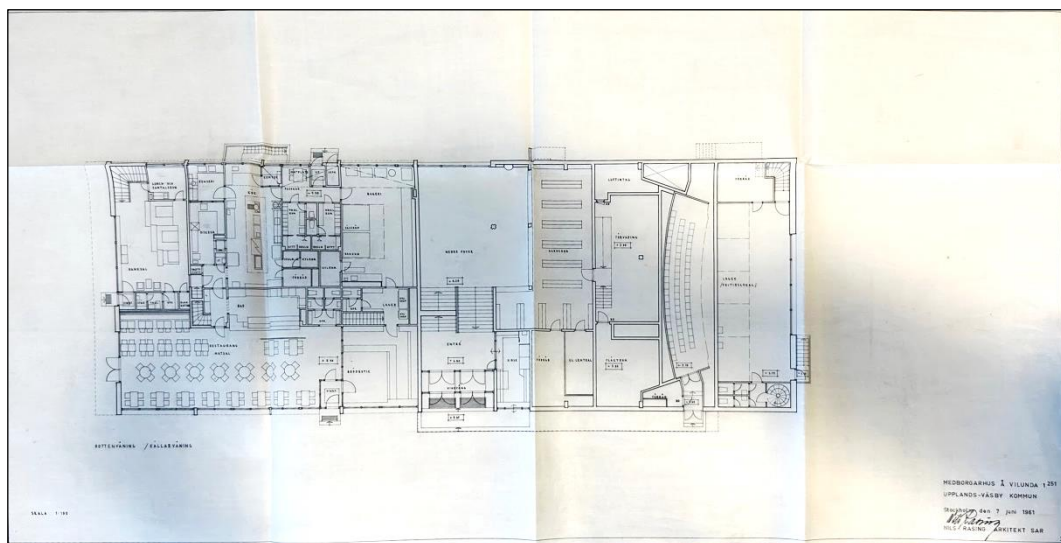
1999 – Ombyggnad för Pizza Paradiso som nu tog de utrymmen som tidigare hört till närbutiken i anspråk för en utvidgning av restaurangen.

2013 – Rockbaren Jackpot flyttade in i den tidigare pizzerians lokaler med mat- och dryckesservering och en livescen. Verksamheten upphörde i augusti 2015.

Denna sida: Fasadritningar och planritning för källarvåningen, upprättade den 7 juni 1961 av Nils Rasing. Upplands Väsby kommunarkiv.

Nästa sida: Planritningar för bottenvåning/källarvåning (nedre foajén), bottenvåning och övervåning, upprättade den 7 juni 1961 av Nils Rasing. Upplands Väsby kommunarkiv.

Byggnadsbeskrivning

Närmiljön

Närmiljön präglas i hög grad av de flerfamiljshus som uppfördes omkring 1950 utmed Centralvägen, Genvägen och Björkvallavägen, med hus i tre våningar, putsade fasader och sadeltak. Husen var några av de första större flerfamiljshusen som uppfördes i Upplands Väsby. Centralvägen 8, på andra sidan vägen från Medborgarhuset, utmärker sig genom sin tydliga 1950-talsprägel med vita fönsteromfattningar och burspråk. Någon gång kring slutet av 1980-talet bebyggdes Centralvägen 7 med ett slutet bostadskvarter med hus i fyra våningar och tegelfasad. Under 2000-talets början har nya flerfamiljshus uppförts utmed Centralvägen österut i tidsenlig nyfunkisstil som knyter an till den äldre bebyggelsen i området. Västerut från Medborgarhuset är det tätt med restauranger, affärer och andra verksamheter i husens bottenvåningar vilket bidrar till en stadsmässighet och till Centralvägens karaktär av ett centralt stråk i tätorten. Mot norr, i anslutning till Medborgarhusets baksida, finns en mindre park vars detaljutformning förefaller vara relativt sentida. Fram till åtminstone 1980-talet utgjordes av en del av parken av en parkeringsplats.

Centralvägen i riktning västerut med Medborgarhuset till höger.

Överst: Centralvägen och Medborgarhuset från väster. Ovan: Parken norr om Medborgarhuset.

Exteriör

Medborgarhuset är uppfört på lera. Den ursprungliga byggnadskroppen är grundlagd med betongpålar. Stommen är huvudsakligen utförd i betong. Sockeln är utvändigt klädd med betongmosaikplattor. Ytterväggarna är till stora delar utförda i rött tegel med tryckta fogar. Teglet är hårdbränt vilket ger naturliga färgskiftningar och en levande yta. Väggarna i anslutning till huvudentrén är klädda med svart kalksten, ett material som ursprungligen återkom på flera ställen på södra långsidan. Fasaden avslutas upptill med ett vitt, putsat band som löper runt hela byggnaden. Samma typ av putsat band återkommer som en våningsavskiljare på västra delen av byggnaden. Det flacka taket var ursprungligen belagt med papp och är eventuellt så även idag. Utmärkande är det korta taksprånget, klätt med plåt, vilket i hög grad bidrar till den modernistiska prägel byggnaden har.

Medborgarhuset sett från sydväst med den tidigare konditorilokalen på hörnet med tillhörande uteservering. Den blåfärgade utbyggnaden tillkom i början av 1990-talet.

Fasaden återspeglar delvis funktionen. Östra delen, vilken inrymmer biosalongen, har inga fönster med undantag för några källarfönster på östra gaveln och upplevs som tung och sluten med sina massiva tegelmurar. Mot Centralvägen bryts monotonin till viss del av ett smäckert, vitmålat skärmtak med belysning, placerat ovanför de många affischskåpen. Taket sträcker sig även över byggnadens huvudentré. Skåpen var redan från början en del av byggnaden och finns redovisade på Nils Rasings bygglovsritning. Västra delen av byggnaden ger ett lättare intryck och var ursprungligen i stora delar uppglasad, i synnerhet mot väster och söder. Med senare utförda tillbyggnader och nya glaspartier kom detta förhållande att ändras något. På norra fasaden är ytterväggen i anslutning till det centrala trapphuset och tidigare foajéerna uppglasad i sin helhet. Denna sida bär i övrigt en tydlig baksidesprägel.

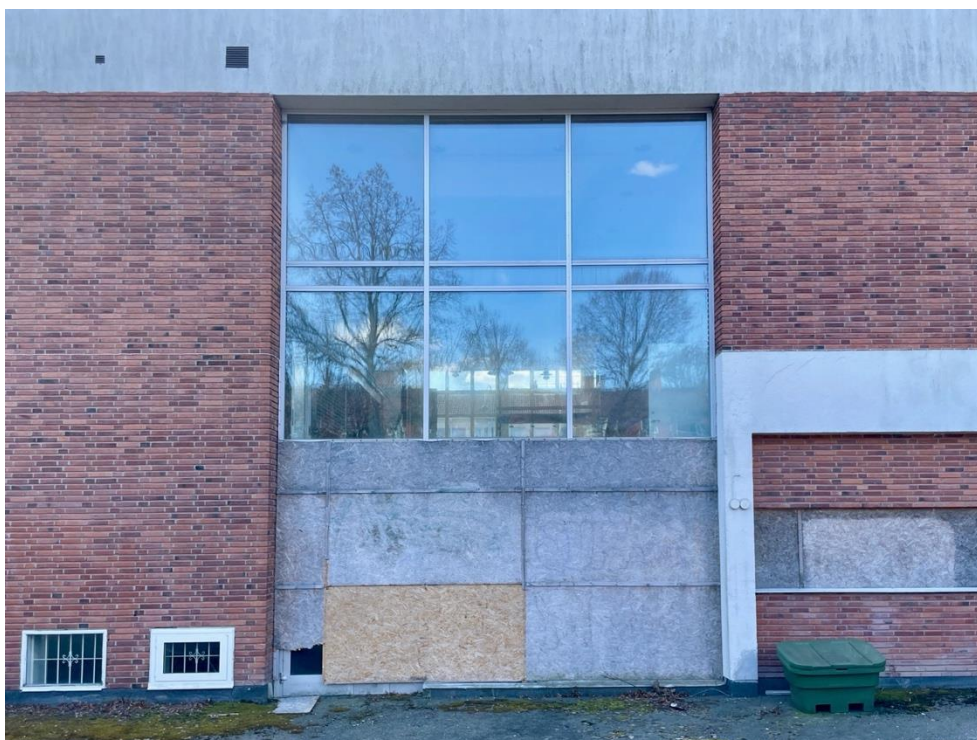
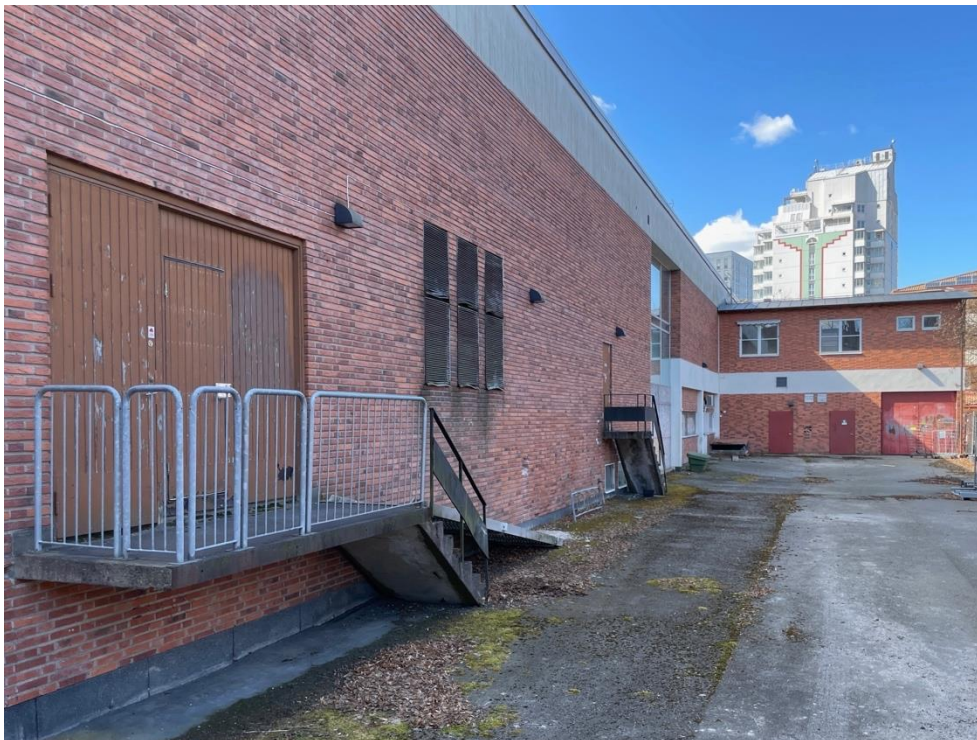
De ursprungliga, stora glaspartierna är utbytta sen 1990-talets början med undantag för nämnda glasparti på norra sidan. De nyare partierna på andra våningen har en tätare indelning med mindre rutor vilket är en påtaglig förändring. Vid samma tid sattes också ett nytt dörrparti in vid huvudentrén och ett nytt glasparti in vid den tidigare kioskluckan till höger om huvudentrén.

Till de förändringar som skedde i övrigt i början av 1990-talets början hör tillbyggnaden mot norr som är ganska diskret till sin karaktär och som smälter väl ihop med den ursprungliga byggnaden. Tillbyggnaden uppfördes utan källare på en gjuten betongplatta. Fasaden kläddes med ett tegel som påminner om det ursprungliga. Man tog även upp det vita gördelbandet som utmärker västra delen av den ursprungliga byggnaden. Byggnaden avslutas upptill med ett flackt sadeltak. De röda portarna på dess östra sida stärker karaktären av baksida.

1990-talet innebar också att den tidigare banklokalen byggdes ut för konditoriets räkning med en verandaliknande tillbyggnad i ett plan med ett falsat plåttak. Samtidigt byggdes en liknande utbyggnad för vindfång i anslutning till dåvarande pizzeria och närbutik. Troligen byttes nu också intilliggande glaspartier. Sammantaget innebär ombyggnaden ganska stora förändringar. Den ursprungligen indragna bottenvåningen på västra gaveln kan nu bara uppfattas från nordväst. Spår från samma tid är också arrangemanget med ramp och trappor i granit och betong mellan Medborgarhuset och Centralvägen liksom de många träd som står här.

Överst: Skärmtaket ovanför affischskåpen på Södra Långsidan. Ovan: Bilden visar många de förändringar som skedde vid 1990-talets början men bland annat ett tillbyggt vindfång och nya fönsterpartier.

Överst: Norra långsidan med 1990-talets tillbyggnad vid borte änden. De gallerförsedda öppningarna är luftintaget. Ovan: Glasparti i ursprungligt utförande i anslutning till övre foajén. I den nedre, täckta delen, finns det en senare tillkommen nödutrymningsväg.

Interiör

Trapphus och foajéer

Från huvudentrén når man det centrala trapphuset med en nedre och en övre foajé. Direkt vid entrén fanns det tidigare en biljettlucka och en halv våning ner, i den nedre foajén, en garderob. Både övre och nedre foajén uppvisar spår efter mer sentida förändringar men själva trapphuset upplevs som välhållt med marmorklädd trappa, marmorgolv i entrén och den övre foajén och tegelklädda väggar. Sedan 1990-talets början finns det allmänna toaletter både i källarplanet och vid den nedre foajén.

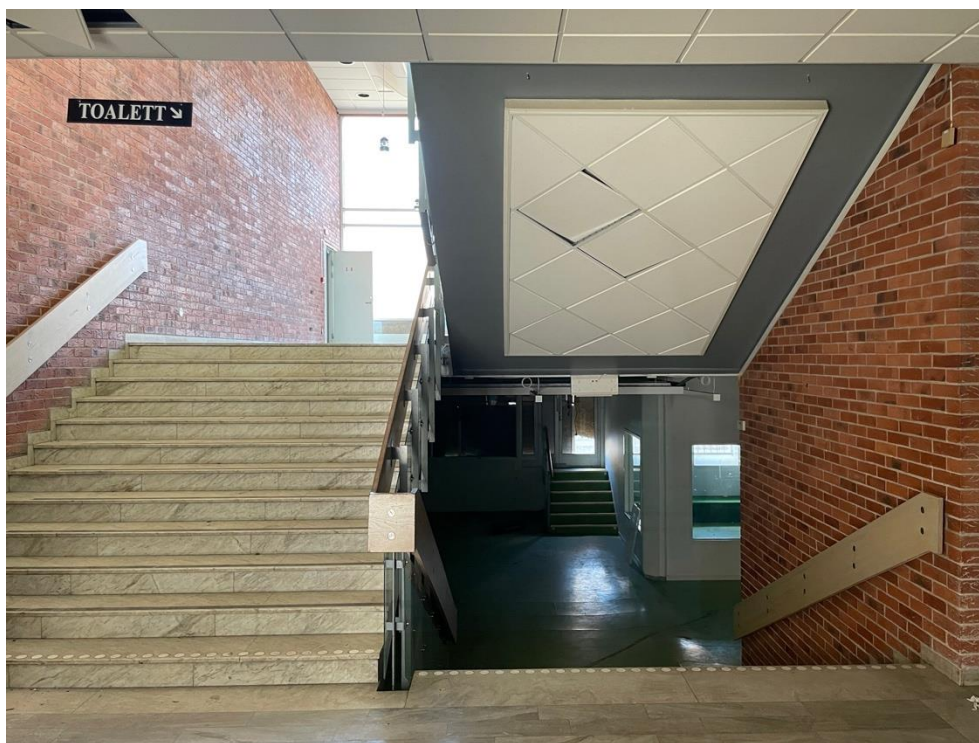
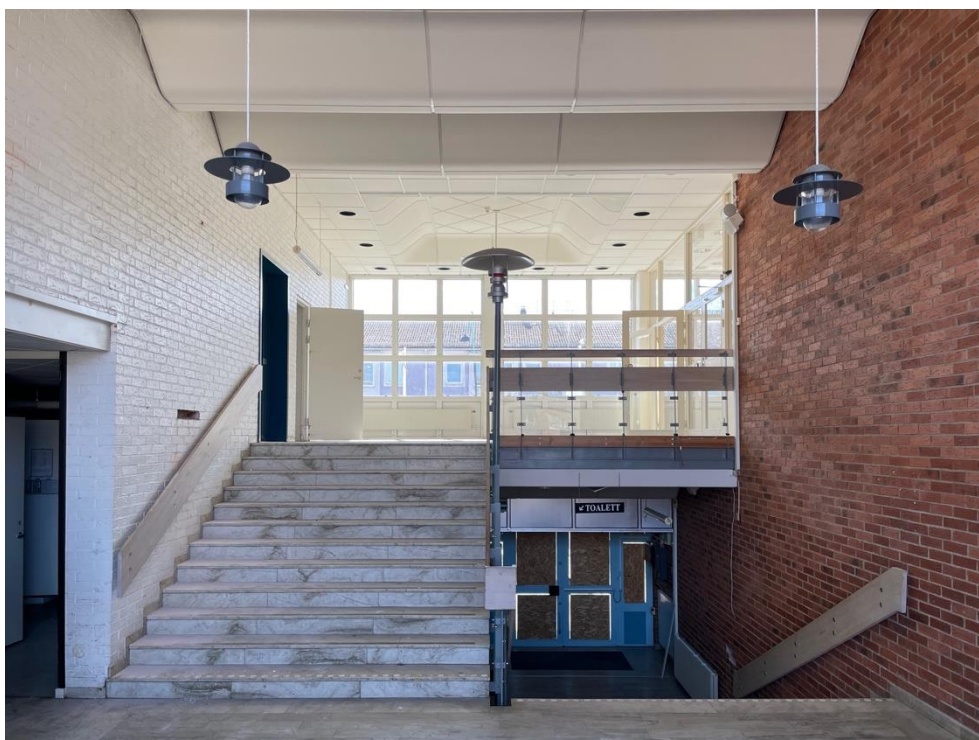
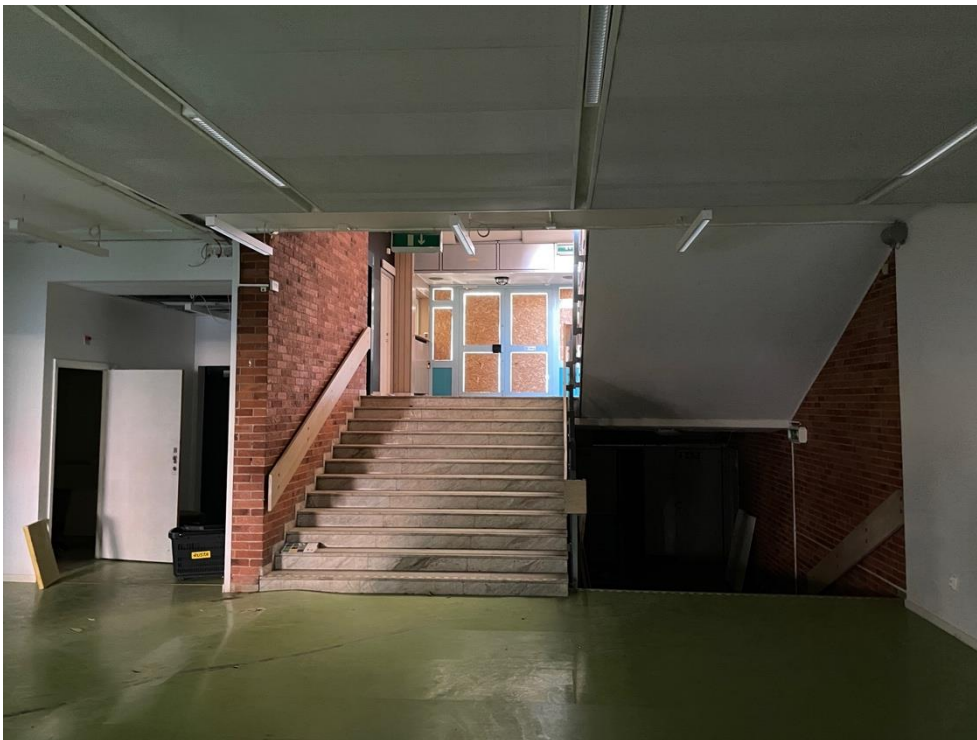

Foto taget innanför entrédörrarna mot övre och nedre foajén.

Överst: Övre foajén och fönster mot norr. Disken till höger är tillkommen senare. Ovan: Trappan upp till övervåningen.

Från nedre foajén nås källarutrymmen belägna under biosalongen och i västra delen av byggnaden (trappan till höger).

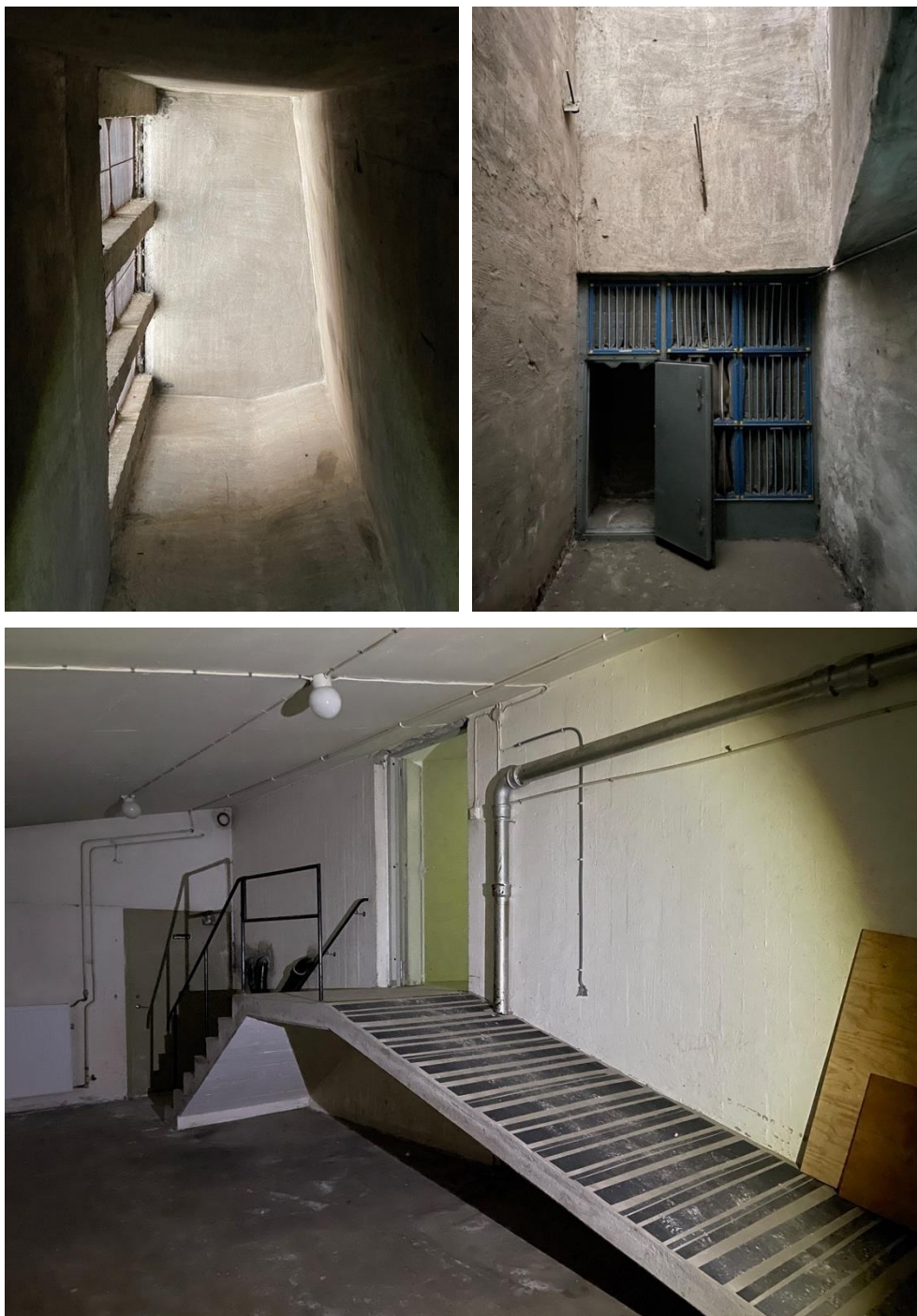
Källaren

Källarplanet är uppdelat i två delar, separerade genom det centrala trapphuset. Under biosalongen och scenen finns det utrymmen som tjänat som förråd och som utgjort en del av byggnadens ventilationssystem. Det senare utgörs av ett fläktrum och ett stort luftintag som sträcker genom två våningsplan med tillhörande filter och luftkanal med ståhöjd. Närmast östra gaveln finns utrymmen som kan nås både från scenen och från en källarnedgång på utsidan. Utrymmena, som vid någon tidpunkt genomgått en modernisering, har bland annat tjänat som loger. Dagsljus erhålls från ett flertal källarfönster.

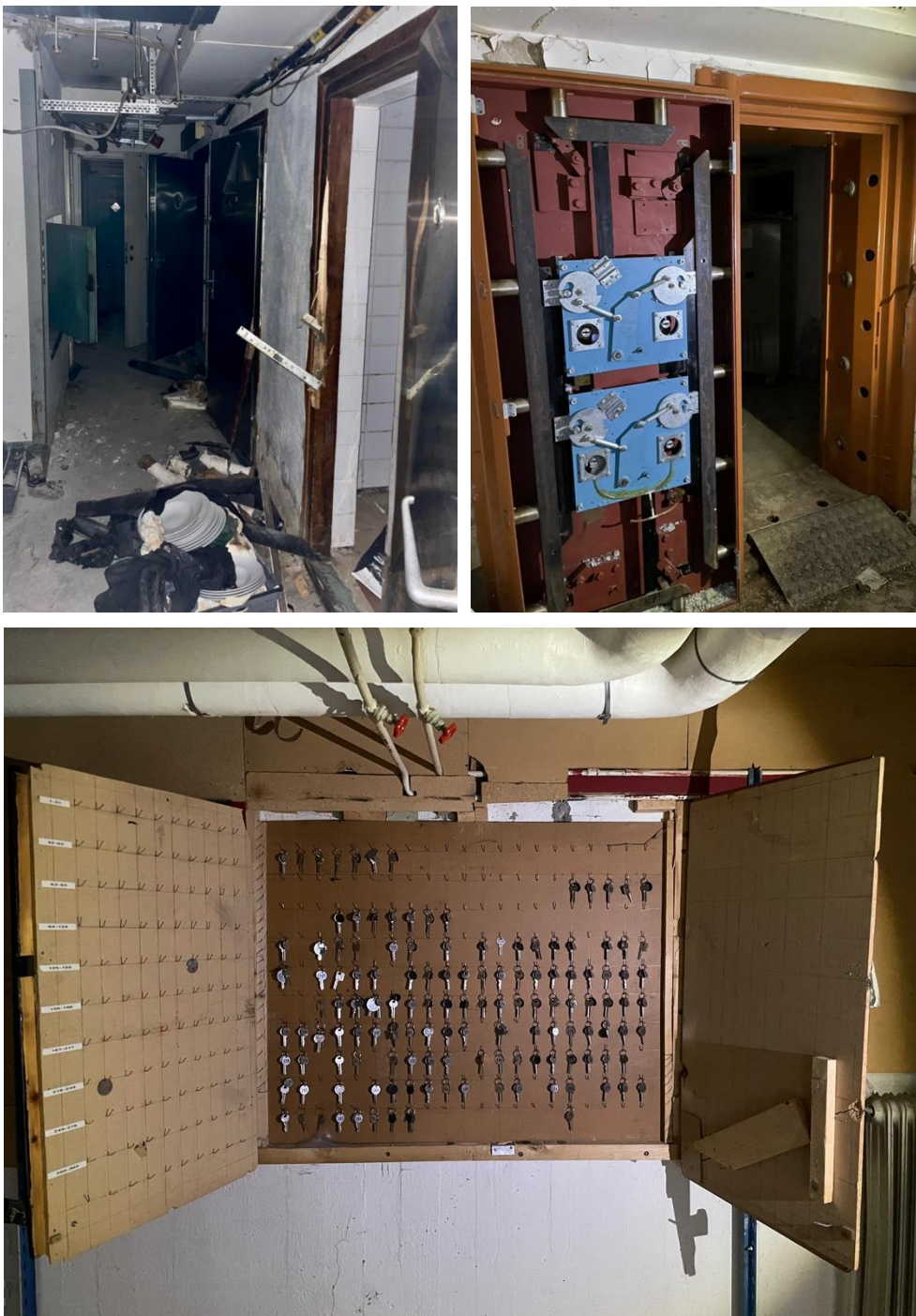
Källarutrymmena i västra delen utgörs av ett fläktrum och förrådsutrymmen liksom tidigare kylrum som tjänat både restaurang och bageri. Kylrummen utmärker sig genom plåtklädda dörrar. Här finns också ett tidigare bankvalv som sedan banken flyttade har använts som förråd. Planlösningen är i stora delar en följd av de olika verksamheter på bottenvåningen byggnaden uppfördes för. Ursprungligen fanns det tre trappor upp till lokalerna ovanför varav två senare har satts igen.

Källarkorridor i östra delen av byggnaden, belägen under scenen. Utrymmena i denna del av källaren bär spår av relativt sentida förändringar. Foto: AB Väsbyhem.

Överst: Bilder tagna inifrån luftintaget vilket sträcker sig genom två våningar. I rummets nedre del finns stora filter. Ovan: Under biosalongen finns ett förrådsrum med sluttande tak.

Överst: Planlösningen i källaren i västra delen är präglad av de ursprungliga verksamheterna i markplanet. Bilden till vänster visar tidigare kylrum och bilden till höger tidigare depositionsvalv. Ovan: I ett av de större förrådsrummen finns ett nyckelskåp kvar som eventuellt hörde till föreståndaren.

Biosalongen och scenen. Den gulaktiga träpanelen går runt hela salongen.

Biosalongen

Den stora bio- och tillika teatersalongen nås via den övre foajén. Salongen rymmer ca 260 platser. Stolarna ska tidigare ha varit klädda med manchestertyg. De nuvarande stolarna är klädda med plysch. Till den ursprungliga inredningen hör sannolikt den träpanel som sträcker sig ett par meter upp på väggen runt hela salongen. Träslaget är eventuellt furu. Stolarna är uppdelade i två kvarter med en gång i mitten som förbinder entrén med scenen. Scenutrymmet är svartmålat och på ena sidan finns en trappa ner till logerna under scenen. Projektorrummet för filmvisning utgörs av tämligen omfattande utrymme som nås via det centrala trapphuset på våning två.

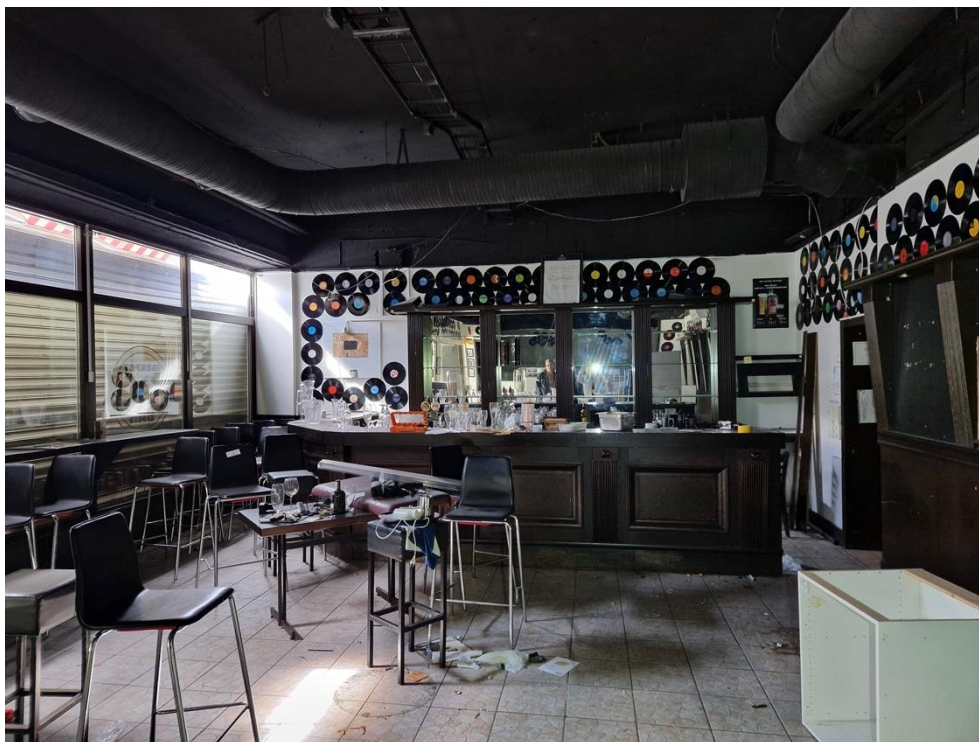

Bild inifrån tidigare Jackpot Rockbar. Foto: AB Väsbyhem.

Rockbar och konditori

Verksamhetslokalerna i bottenvåningarna var under de sista åren uppdelade i konditori och bageri respektive pub och restaurang. Huvuddelen upptogs av konditoriet och bageriet som utöver rymliga lokaler på västra änden av byggnaden disponerade stora utrymmen utmed norra sidan där det bland annat fanns ett kök och diskrum. I serveringsrummet finns spår efter tidigare serveringsdisk i form av gröna och vita marmorplattor på väggen. I rummet finns också spår efter tidigare yttervägg av tegel liksom den typ av kalkstensbeklädnad som återfanns i anslutning till de olika verksamhetslokalerna utmed södra långsidan innan 1990-talets ombyggnad. I direkt anslutning till serveringslokalen, med huvudentré mot Centralvägen, låg bageriet med beredningsytor, kyl, ugnar och jässkåp. Två ugnar och ett jässkåp finns kvar. I den tidigare publiken finns mycket av inredningen kvar. Här låg det tidigare en pizzeria. I anslutning till serveringslokalen finns ett mindre långsträckt kök.

Tidigare bageri och konditorilokaler i västra änden på byggnaden. Kvar finns ugnar och ett jässkåp, belägna i den del av huset som ursprungligen utgjorde banklokal.

Danslokalen på övervåningen med centralt placerad scen och panelbeklädda väggar.

Dans- och samlingslokaler

Från det översta planet i det centrala trapphuset når man till Medborgarhusets stora samlingslokaler och danslokalen. De förra utgörs dels av ett långsträckt rum utmed södra långsidan, dels utrymmen vid västra gaveln, vilket följer den ursprungliga utformningen. Utmed västra sidan har lokalen i ett relativt sent skede delats in i två mindre utrymmen med en permanent vägg mellan. I det inre rummet finns spår efter tidigare dansundervisning i form av en spegelvägg. Härifrån tar man sig till de personal- och kontorsutrymmen som tillkom vid 1990-talets början på byggnadens norra sida. Inredningen vittnar om att få förändringar skett sedan dess. Även samlingslokalerna bedöms ha fått sin nuvarande prägel runt denna tid, av takens utformning att döma. Danslokalen har emellertid en äldre karaktär bevarad. Lokalen är på tre sidor klädd med en stående träpanel som eventuellt hör den ursprungliga inredningen. Detsamma gäller den centralt placerade scenen. Panelbeklädnaden har ett annat utseende än den panel som finns i biosalongen. Lokalen utmärker sig också genom att golvet är belagt med parkett.

Överst: Den långsträckt samlingslokalen som sträcker sig utmed södra långsidan. Till höger skymtar danslokalen. Ovan: Utrymmena i nordvästra hörnet av övervåningen som i senare tid har utnyttjats för dansträning.

Överst: Korridor mellan danslokalen till höger och 1990-talets tillbyggnad till vänster. Ovan: Del av tidigare personalutrymmen i 1990-talets tillbyggnad.

Kulturvärden

I början av 1900-talets början var Folkets Hus en central plats i det framväxande brukssamhället. Huvuduppgiften var att tillföra arbetarrörelsen meningsfulla lokaler för studier, möten och kulturella evenemang. Med Medborgarhuset vidgades målgruppen till att omfatta alla invånare i den stadigt växande kommunen och Medborgarhuset blev ett viktigt kulturellt nav och en mötesplats för Väsbyborna. Många människor har minnen kopplade till Medborgarhuset och de många verksamheter som har bedrivits här och byggnaden äger därigenom värden ur ett socialt perspektiv.

Bygganden besitter också betydande kulturhistoriska värden. Medborgarhuset ingår en väl sammanhållen miljö med bostadsbebyggelse såväl norr som söder om Centralvägen som tillsammans speglar den utbyggnad av Väsby villastad som togs sin början i slutet av 1940. Med Medborgarhusets tillkomst stärktes Centralvägens betydelse som ett centralt stråk i den framväxande tätorten Upplands Väsby som nu fick karaktären av en småstad.

Medborgarhuset var ett uttryck för en vid tiden vanlig företeelse. Från 1940-talet och framåt byggdes det medborgarhus runt om i hela landet. Liksom tidigare Folkets Hus hade Medborgarhuset emellertid en fortsatt stark koppling till arbetarrörelsen. Byggnaden utgör således också en del av Upplands Väsby's industrihistoriska arv.

Medborgarhuset var en märkesbyggnad när det uppfördes och gavs en yttre och inre gestaltning som väl speglade tidens ideal. Det arkitekturhistoriska värdet byggnaden besitter stärks av att det ritades av dåvarande stadsarkitekten Nils Rasing. Rasing är nationellt relativt okänd men har för Upplands Väsby spelat en betydande roll i egenskap av stadsarkitekt under många år. Utöver Medborgarhuset ritade Rasing bland annat radhusområdet vid Oxundavägen, stjärnhusområdet vid Hagvägen höghus och bostadsområdet Apoteksskogen. Han ritade även bostadskvarteret mitt över Centralvägen från Medborgarhuset.

Värdebärande karaktärsdrag

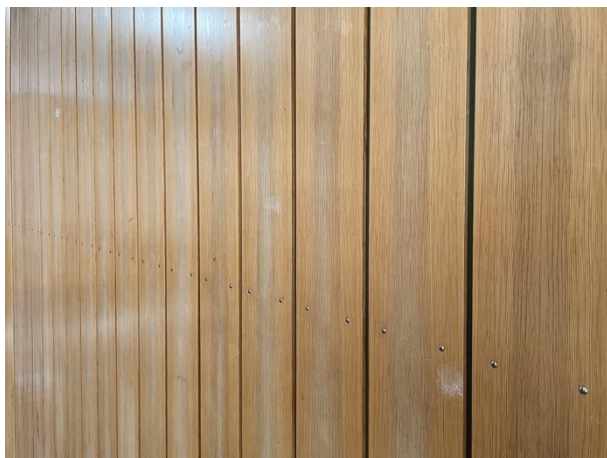
- Det fria exponerade läget utmed Centralvägen
- Ursprunglig volym i två våningar
- Ursprunglig gestaltning med takform, placering av dörrar, fönster och glaspartier
- Det röda fasadteglet med dess ytstruktur och skiftningar i ton
- Sockelbeklädnad av betongmosaikplattor
- Vitputsad fris och gördellist
- Fasadbeklädnad av svart kalksten runt huvudentrén
- Skärmtak med belysning ovan huvudentré och affischskåp
- Centralt trapphus med marmorbeklädd trappa och marmorgolv i övre foajén, samt tegelväggar
- Bio- och teatersalong med ursprunglig volym, scen och panelbeklädnad
- Danslokal med ursprunglig volym, scen och panelbeklädnad
- Samlingslokaler med delvis ursprunglig planlösning

Samlad bedömning

Medborgarhuset i Upplands Väsby har stått tomt under en lång period och bär tydliga spår efter tidigare ombyggnader. Dess ursprungliga, lätta och tidstypiska arkitektur delvis förvanskats. De förändringar som har påverkat byggnaden negativt är framför allt de utbyggnader som utförts mot väster och söder och de fönsterbyten som skett. Åtgärderna är dock att betrakta som reversibla och det finns möjligheter att återställa. Byggnadens stomme och tegelfasad är relativt opåverkad.

Byggnaden utgör en viktig del av miljön på Centralvägen som berättar om när Upplands Väsby växte fram som kommun. Medborgarhusets skala är anpassad till omgivande byggnader och tillsammans bildar den samlade bebyggelsen en sammanhållen helhet med betydande kulturhistoriska kvaliteter. Vidare så är det många Väsbybor som har minnen kopplade till Medborgarhuset, vilket ger det höga sociala värden.

Sammantaget kan man säga att byggnaden äger vissa miljöskapande och höga sociala värden, men att den arkitektoniskt har förvanskats, vilket gör den svår att läsa. Byggnaden är bevarandevärd, men det ställer krav på återställande och bruk som är förenligt med byggnadens historia.

Källförteckning

Arkiv

Lantmäteriets historiska kartarkiv

Stockholms läns museums bildarkiv

Upplands Väsby kommunarkiv

Informanter

Shirin Akrawi, AB Väsbyhem

Martin Sterner, AB Väsbyhem

Roland Storm, Upplands Väsby

Skriftliga källor

Curman, J. och Nordström, A., En bok om Upplands Väsby. 1973

Upplands Väsby, kulturhistoriska miljöer. Stockholms läns museum och
Upplands Väsby kommun, Uddevalla 1988

Väsbyminnen - En förenings historia. Föreningen Väsby Medborgarhus u p
a och Arthur Alfredsson, Helsingborg 1985